

УДК 378.014.5:02](477)

Надія Бачинська,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри книгознавства і бібліотекознавства
Київського національного університету культури і мистецтв

Базові концепції модернізації вищої бібліотечної освіти в Україні

У статті висвітлено та проаналізовано базові концепції модернізації вищої бібліотечної освіти, розроблені провідними науковцями освітянської галузі України в останнє десятиліття ХХ ст. — 10-ті роки ХХІ ст.

Ключові слова: модернізація освіти, концептуальна модель, вища бібліотечно-інформаційна освіта, вищий навчальний заклад, науковці.

Концепція модернізації бібліотечно-інформаційної освіти на сьогодні залишається однією з ключових в українському бібліотекознавстві. Водночас вироблення нових ідей, на нашу думку, може базуватися лише на досвіді попередників — науковців освітянської галузі, які наприкінці ХХ — початку ХХІ століття розробляли та запроваджували в навчальний процес концептуальні моделі підготовки фахівців нової генерації.

Питання розвитку інноваційної парадигми вищої бібліотечної освіти активно обговорювалось як на наукових форумах, так і у фаховій пресі, зокрема у статтях: В. Бабича [1], В. Загуменної та М. Сенченка [4], В. Ільганаєвої [6], Л. Калиберди [8], М. Слободяника [11], А. Чачко [13]. Еволюція бібліотечної освіти обґрунтована в працях В. Бабича [2], Т. Новальської [10]. Потребу зміни моделі бібліотечної освіти та її модернізацію на сучасному етапі доводять І. Давидова [3], А. Соляник [12], Г. Шемаєва [15].

Відсутність узагальнювальних праць, в яких було б проаналізовано концепції модернізації й на їх основі вироблено нові стратегії розвитку вищої бібліотечної освіти актуалізують запропоновану статтю.

Мета публікації — розкрити особливості концептуальних моделей підготовки бібліотечно-інформаційного фахівця, їх вплив на розвиток вищої бібліотечної освіти та можливість запровадження в сучасних умовах підготовки спеціалістів галузі.

Для реалізації поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

— проаналізувати наукові погляди на розвиток бібліотечної освіти в першій половині 90-х років ХХ ст.;

— дослідити еволюцію та особливості концептуальних моделей підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців наприкінці 90-х років ХХ ст.;

— проаналізувати інноваційні моделі бібліотечно-інформаційної освіти в 10-ті роки ХХІ ст. та можливість їх запровадження в навчальний процес.

Зі здобуттям Україною незалежності перед викладачами вищої школи постало завдання — вивести її на рівень світових стандартів, що викликало переосмислення наявної системи підготовки фахівців для бібліотек. А вже до 1991 року всі ВНЗ культури колишнього СРСР здійснювали навчання майбутніх спеціалістів за єдиним типовим навчальним планом, розробленим у Москві. Це гальмувало творчі ініціативи українських освітян бібліотечної галузі, а також обмежувало розкриття регіональної специфіки діяльності бібліотек.

Проте викладачі нормативних курсів вітчизняних вишів намагалися приділяти увагу національній специфіці діяльності бібліотек, а наприкінці 80-х років в освітній процес було запроваджено дисципліни "Національна бібліографія", "Історія бібліотечної справи України", "Краєзнавча діяльність бібліотек", "Організація діяльності бібліотек України" тощо.

Суттєві зміни в підготовці кадрів розпочалися з 1990/91 навчального року. На відміну від наявної системи підготовки бібліотекарів-бібліографів за комплексами літератури було започатковано навчання фахівців за двома напрямками — універсальних бібліотечно-інформаційних систем та галузевих бібліотечно-інформаційних систем. Нова стратегія вимагала нової концепції, яка й була запропонована у 1993/94 навчальному році творчим колективом бібліотечного факультету КДІК під керівництвом декана, професора В. Бабича.

Концепція передбачала, крім традиційної підготовки фахівців (бібліотекар-бібліограф публічних та наукових бібліотек, бібліотекар-бібліограф бібліотек для дітей та юнацтва), готувати на замовлення книгозбірень та інших організацій бібліотекарів-соціологів, бібліотекарів-психологів дитячого та юнацького читання, бібліотекарів-фондовиків, бібліотекарів-каталогізаторів, бібліотекарів з обслуговування громадян з обмеженими фізичними можливостями, бібліотекарів-бібліографів інформаційного маркетингу, бібліотекарів-технологів автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем, бібліографів-архівознавців, бібліографів-музеєзнавців, бібліотекарів-бібліографів у галузі бізнесу, викладачів бібліотечно-бібліографічних дисциплін, бібліографів-референтів гуманітарного, науково-технічного, сільськогосподарського, медичного профілю, менеджерів бібліотечної справи, бібліотекарів-бібліографів із патентної інформації, бібліографів інформаційної системи НТІ [1].

Завдання, які на початку 90-х років ХХ ст. були поставлені В. Бабичем та його колегами, залишаються актуальними та потребують вирішення й нині. Перше — проведення низки досліджень, результати яких дали б можливість науково обґрунтувати оптимальну кількість публічних, наукових, спеціальних бібліотек з урахуванням соціальних нормативів, потреб розвитку окремих регіонів та галузей економіки, освіти, культури та ін.; встановити номенклатуру спеціалістів, необхідних для бібліотек, враховуючи при цьому посадові обов'язки, виконання яких вимагає спеціальної бібліотечної освіти.

Друге — створення науково-дослідного консультативного центру у сфері бібліотечно-інформаційної освіти, до функцій якого входили б розробки методологічного, філософського і теоретичного характеру в галузі бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, а також наукове обґрунтування змісту фахової освіти, її прогнозування та ін.

Тоді ж творчий колектив Харківського державного інституту культури (з 1998 р. — ХДАК) під керівництвом професора, декана факультету бібліотекознавства та інформатики Н. Кушнарєнко розробив власну концепцію підготовки майбутніх фахівців бібліотек, в основу якої було покладено розширення сфери використання спеціалістів за межами бібліотек, формування професії документознавця-інформатолога [9].

У другій половині 90-х років спостерігається активізація уваги до проблеми удосконалення підготовки бібліотечних фахівців.

У 1996 році виходить монографія В. Ільганаєвої, в якій автор дослідила історію, проаналізувала стан та накреслила перспективи розвитку бібліотечної освіти. Довела вплив соціально-економічних змін, оновлення гуманітарної сфери, інформатизації України на її зміст і організацію. Обґрунтувала підготовку фахівців для обслуговування користувачів документами, інформацією, а в перспективі — інтегрованими і синтезованими знаннями [6]. У подальших дослідженнях метою фахової освіти В. Ільганаєва вважала:

"1) вирішення питання структури навчальних програм, які б відповідали вимогам науки, а також інтелектуальним можливостям тих, хто навчається;

2) набуття людиною вміння пізнати себе й управляти власним життям...;

3) інтегрального розвитку духовних сил індивіда".

Кінцевим результатом освіти, на думку науковця, мало бути "формування творчої особистості, професіоналів, які готові до інноваційних змін, позитивно мислять, креативно діють, відкриті до сприйняття інформації і поважають свободу вибору кожної людини" [7, с. 144—145].

Реалізацію інновацій бібліотечної освіти В. Ільганаєва вбачає в перетворенні бібліотечних факультетів ВНЗ культури на факультети соціальної інформації і бібліотечно-інформаційної інноватики. Вона запропонувала власне бачення професійно-кваліфікаційної структури кадрів. Зокрема, внести корективи у назви спеціальності, здійснювати підготовку соціографів (колишній бібліотекар-бібліограф), діяльність яких буде пов'язана з технологіями інформаційного забезпечення, обслуговування та сервісу, документалізації; медіаторів (бібліотекар-менеджер інформаційних систем) — з технологіями медіації соціально-інформаційного простору, створення медіаструктур управління тощо; когнітолог (бібліотекар-аналітик і т. д.) — з технологіями формування фондів бібліотек, е-ресурсів, АСОД; текстолог (книгознавець-менеджер книготорговельних організацій і т. д.) — з технологіями збереження книжкових масивів, продажу книжок та книжкового ринку, створення книжок та носіїв інформації [7, с. 149]. На нашу думку, пропозиції В. Ільганаєвої матимуть перспективу при збільшенні набору на спеціальність за державним замовленням, що зумовить розширення спеціалізації та організацію факультету.

Освітньо-професійну модель з урахуванням здобутків вітчизняної школи та зарубіжних колег запропонувала в 1997 році завідувач кафедри бібліотекознавства КДК, професор Л. Каліберда. Вона довела потребу зміни функціонально-професійної підготовки майбутнього спеціаліста,

розвитку вміння забезпечувати функціонування комунікативної системи "бібліотека—документ—інформація—споживач". До кожної з підсистем кафедрою бібліотекознавства було запропоновано запровадження нових дисциплін: "Соціальні комунікації", "Бібліотечний дизайн і архітектура", "Бібліотечна етика", "Бібліотечна професіологія", "Дистанційний інформаційний пошук", "Бібліографічний пошук в режимі діалогу", "Інформаційне середовище та споживач", "Режисура масових заходів у бібліотеці" тощо [8]. Пропозиції було реалізовано в навчальному процесі, більшість запроваджених у ті роки дисциплін викладаються й донині.

Досить плідними у розвитку концепцій підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців були кінець 90-х років ХХ ст. — перші роки ХХІ ст. Власні концепції запропонували В. Загуменна та М. Сенченко [4], Н. Кушнарєнко та В. Шейко [14], М. Слободяник [11], А. Чачко [13].

Привертає увагу концепція професора В. Загуменної, яка, вивчивши світовий досвід, враховуючи впровадження інформаційних технологій, представила нову модель підготовки кадрів для бібліотечної галузі України [5]. Визначивши нові завдання підготовки фахівців, вона чітко сформулювала умови їх реалізації, а саме: удосконалення професорсько-викладацького складу факультету, змісту навчальних планів, в яких би розкривалася стратегічна місія бібліотеки, запроваджувались новітні технології в діяльність бібліотек, удосконалювалось вміння працювати з інформацією, що міститься в документах тощо [5, с. 20]. І сьогодні концепція В. Загуменної вражає новизною, оригінальністю в підході до питань. Актуальною залишається проблема, на якій вперше наголосила науковець — це створення ресурсно-інформаційних центрів, де студент міг би бачити фрагмент сучасної бібліотеки та навчатися в ній.

У концепції розвитку спеціальності "Бібліотекознавство і бібліографія" факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК професор Н. Кушнарєнко та професор В. Шейко обґрунтували необхідність зміни парадигми вищої бібліотечної освіти та її концептуальних основ у контексті інновацій, гуманітаризації і комп'ютеризації навчання, впровадження у навчальний процес прогресивних наукових концепцій, сучасних освітніх та інформаційних технологій і науково-методичних досягнень, підвищення професійного й загальноосвітнього рівня підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів. Оновлення змісту бібліотечної освіти, на їх думку, має відбуватися через введення нових спеціальностей та навчальних дисциплін, "зближення бібліотечної та інформаційної освіти на основі нових інформаційних технологій" [14]. Одним із пріоритетних напрямів реформування бібліотечної освіти Н. Кушнарєнко та В. Шейко визначили "наближення змісту і структури освіти до міжнародних стандартів...", орієнтацію студентів "на автоматизовану (електронну, цифрову) бібліотеку та на вироблення інформаційних продуктів та послуг...". Науковці звернули увагу на перегляд й уточнення основних вмінь та навичок, якими має володіти майбутній фахівець у галузі бібліотечно-інформаційних наук [14, с. 19].

Погляд на бібліотеку, бібліотекознавство, зміст професійної освіти майбутніх бібліотекарів, проблематику дослідницького супроводження спеціальності "Бібліотекознавство і бібліографія" та основні положення концепції кафедри бібліотекознавства оприлюднила на сторінках фахового часопису завідувач кафедри професор А. Чачко. Працюючи над навчальними планами на 1998/99 рік, кафедрою було запропоновано три кваліфікаційні характеристики: "бібліотекар-бібліограф публічних бібліотек", "менеджер бібліотечних систем", "менеджер видавничої справи та книго-

розповсюдження" [13]. Щодо останньої кваліфікації, то через рік вона отримала розвиток, було набрано групи, організовано кафедру книгознавства і видавничої справи, яку очолила кандидат педагогічних наук, професор В. Медведєва.

Викладачі кафедри бібліотекознавства доповнили навчальний план переліком дисциплін розділу "За вибором студента": "Бібліотечне джерелознавство", "Бібліотечна педагогіка і психологія", "Бібліотечна етика і етикет". Водночас було запропоновано укрупнення дисциплін: у межах курсу "Історія бібліотечної справи" — дві дисципліни "Всесвітня історія бібліотечної справи" та "Історія української бібліотечної справи"; "Бібліотекознавство" — "Всесвітнє бібліотекознавство", "Зарубіжні концепції бібліотеки"; "Бібліотечне фондознавство" — "Фонди універсальних бібліотек" та "Фонди спеціальних бібліотек"; "Бібліотечний менеджмент" — "Бібліотечна реклама і дизайн", "Паблік рілейшнз та фандрейзинг у бібліотеці".

Змістовний проект розвитку вищої бібліотечної освіти було запропоновано професором М. Слободяником, який у 2000/01 навчальному році очолював факультет документних комунікацій і міжнародної інформації КНУКіМ. У власній концептуальній моделі науковець навів такі складові, необхідні для її ефективного функціонування: зміст освіти; спеціалізація освіти; інтенсифікація навчального процесу; особистісна орієнтація освіти.

"Зміст освіти" автор представив у семи блоках: "Інформатизація бібліотек", "Управління бібліотекою", "Формування бібліотечних фондів", "Каталогізація документів", "Інформаційних сервіс", "Теорія та історія бібліотечної справи", "Бібліографознавство та бібліографічна діяльність", кожен з яких містив від шести до дев'яти складників. Так, перший блок мав елементи: інформаційні технології як засіб оптимізації бібліотечної діяльності, теорія й організація баз даних, формування корпоративних інформаційно-бібліотечних мереж, використання можливостей Інтернету для розв'язання бібліотечних завдань, створення і розвиток електронних бібліотек тощо. Другий блок — інформаційний менеджмент, стратегічне управління бібліотекою, бібліотечна економіка і бізнес, управління бібліотечним персоналом тощо [11, с. 23]. Майже всі складові кожного із семи блоків було запроваджено в навчальний процес як окремі дисципліни або ж як їх модулі. На той час поза увагою залишились деякі пропозиції щодо сьомого бібліографічного блоку, а саме такі елементи: теорія інформаційних потоків, бібліометрія, бібліографічна евристика. Розробникам нових стандартів та навчальних планів варто було б звернутись до пропозицій М. Слободяника та внести корективи у майбутні документи.

Як бачимо, навчальні плани, над якими працювали професори КДІК (з 1999 року — КНУКіМ), постійно удосконалювались, наповнювались новими, актуальними на той час дисциплінами.

Зміну моделей від академічної до технологічної та гуманітарної розкрила І. Давидова, яка довела, що гуманітарні технології в бібліотечній освіті спрямовані на формування інформаційної культури студентів, їх фахову орієнтацію, розвиток механізмів соціальної і професійної мобільності, формування нової свідомості та професійної культури нового змісту [3].

На засадах тріади: освіта—наука—інновації, модель бібліотечної освіти обґрунтувала професор Г. Шемаєва. Особливу увагу приділено третій складовій моделі. Запропоновано створення Українсько-Європейського бібліотечного центру трансферу знань як напряму реалізації інно-

ваційної моделі бібліотечної освіти. Зроблено наголос на практичній підготовці студентів, яка формує необхідні компетенції й навички майбутнього фахівця. Автор пропонує організувати виробничу практику не тільки в бібліотеках, а й в інших закладах культури, що підвищить якість професійної підготовки, сприятиме мобільності, збільшить привабливість професії, стимулюватиме мислення. Така практика допоможе студентам зрозуміти, як різні установи та їх функції співвідносяться між собою, рішення, які ухвалюються в одній сфері, впливають на діяльність бібліотек та інших культурних установ [15].

Культуроцентричну модель модернізації вищої бібліотечної освіти на основі аналізу сучасних тенденцій розвитку освіти в Європі обґрунтувала професор А. Соляник.

Перспективність трансформації вчена вбачає у підготовці культуртрегерів — професіоналів бібліотечної, архівної, музейної справи, письменників, пов'язаних із соціальною відповідальністю за розвиток культури в суспільстві. Інтелектуальний потенціал інформаційного професіонала-культуртрегера має формуватись на основі таких міждисциплінарних курсів, як культурологія, ноокомуніологія, філософія інформації, еволюція інформаційної діяльності, інформаційна культура тощо [12].

Пропозиції А. Соляник потребують масштабнішого дискусусу за участю бібліотекознавців, архівістів, музеєзнавців, культурологів. Передусім було б доречно підготувати в одному із ВНЗ культури експериментальну групу, націлену на ширший профіль спеціалізації випускників, їх високу адаптацію до ринку праці та інноваційних змін у галузі "Культура".

Отже, аналіз концепцій розвитку бібліотечно-інформаційної освіти провідних науковців галузі розкриває їх багатоаспектність, новизну, перспективність подальших розробок, удосконалення якісної підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців ХХІ століття.

Список використаної літератури

1. *Бабич В. С.* До проблеми підготовки кадрів бібліотечно-інформаційної сфери / В. С. Бабич // *Бібліотечна планета*. — 2005. — № 2. — С. 5—11.
2. *Бабич В. С.* Еволюція бібліотечно-інформаційної освіти / В. С. Бабич. — 1997. — 64 с.
3. *Давидова І. О.* Бібліотечна освіта: зміна моделей підготовки фахівців / І. О. Давидова // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики* : зб. матер. Міжнар. конф. Київ, 25—26 травня 2004 р. — Київ, 2004. — С. 194—196.
4. *Загуменна В.* Концепція підготовки спеціалістів зі спеціальності 7.020.102 Бібліотекознавство і бібліографія / В. Загуменна, М. Сенченко // *Вісник Книжкової палати*. — 1999. — № 4. — С. 17—18.
5. *Загуменна В. В.* Концептуальна модель підготовки сучасного бібліотечно-інформаційного фахівця / В. Загуменна // *Вісник Книжкової палати*. — 2001. — № 2. — С. 20—21.
6. *Ільганаєва В. О.* Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва. — Київ, 1996. — 253 с.
7. *Ільганаєва В. О.* Системні зв'язки у вирішенні питань розвитку бібліотечної освіти / В. О. Ільганаєва // *Вісник Харківської державної академії культури*. Вип. 12—13 : ХДАК, 2004. — С. 142—151.
8. *Каліберда Л. П.* Бібліотечна освіта в Україні і проблеми її удосконалення / Л. П. Каліберда // *Вісник Книжкової палати*. — 1997. — № 2. — С. 13—16.
9. *Кушнарєнко Н. М.* Нова концепція вищої бібліотечно-інформаційної освіти у ХДІК / Н. М. Кушнарєнко, Г. М. Брагіна // *Бібліотека у демократичному суспільстві* : зб. матер. Міжнар. наук. конф., 21—23 листопада 1995 р. м. Київ. — Київ, 1995. — С. 55—57.

10. Новальська Т. В. Вища бібліотечна освіта в Україні: сторінки історії, шляхи модернізації / Т. В. Новальська // До 75-річчя заснування Національної історичної бібліотеки України : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 2—3 жовтня 2014 р. Нац. іст. б-ка України. — Київ, 2014. — С. 96—101.
11. Слободяник М. С. Концептуальні засади розвитку вищої бібліотечної освіти / М. С. Слободяник // Бібліотечна планета. — 2001. — № 1. — С. 23—24.
12. Соляник А. А. Культуроцентрическая модель модернизации высшего библиотечно-информационного образования / А. А. Соляник // Вісник Харківської державної академії культури. Спецвипуск 40 : зб. наук. пр. — Харків : ХДАК, 2013. — С. 31—41.
13. Чачко А. С. Концепція кафедри бібліотекознавства: основні положення та коментар / А. С. Чачко // Вісник Книжкової палати. — 1999. — № 4. — С. 21—23.
14. Шейко В. Підготовка нової генерації бібліотечних фахівців: стан та перспективи / В. Шейко, Н. Кушнарєнко // Вісник Книжкової палати. — 1999. — № 4. — С. 19—21.
15. Шемаєва Г. В. Інноваційна модель бібліотечної освіти: перспективи реалізації / Г. В. Шемаєва // Вісник Харківської державної академії культури. Спецвипуск 40 : зб. наук. пр. — Харків : ХДАК, 2013. — С. 43—49.

В статье отражены и проанализированы ключевые концепции модернизации высшего библиотечного образования, разработанные ведущими учеными в области образования в Украине в последнее десятилетие XX в. — 10-е годы XXI в.

The basic concepts of modernization of higher education institutions are analyzed in the article. They were developed by leading scientists of the Ukrainian educational sphere from the last decade of the twentieth century to 10 years of the twenty first century.

Надійшла до редакції 29 січня 2015 року

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

УДК 004.65:655.4/5

Марина Женченко,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Електронно-бібліотечні системи у цифровій дистрибуції навчальних видань

Розглянуто поняття "електронна бібліотека", "електронно-бібліотечна система", визначено особливості функціонування, моделі співпраці видавців та бібліотекарів з агрегаторами навчального контенту, переваги використання електронно-бібліотечних систем бібліотеками зарубіжних вишів.

Ключові слова: електронна бібліотека, електронно-бібліотечна система, сервісні можливості, цифрова дистрибуція, цифровий навчальний контент.

Актуальність теми. Стрімкий розвиток електронного видавничого ринку сприяв формуванню системи цифрової дистрибуції, яка забезпечує поширення легального мережевого контенту інтернет-каналами та є для видавництва не лише додатковим способом отримання прибутку, а й джерелом вивчення читачього попиту, засобом освоєння нових ринків збуту продукції.

Директор із розвитку цифрового контенту російського видавництва "МОЗАЙКА-СИНТЕЗ" І. Осмоловський зазначав, що "...новий формат книги, коли її розглядати саме як контент без будь-якої поліграфії, змушує створювати і принципово нові канали дистрибуції, насамперед онлайн, а також нові бізнес-схеми використання контенту: купівля, передплата, купівля лише частини книги тощо [8, с. 52].

Електронно-бібліотечні системи (ЕБС) як модель цифрової дистрибуції навчальних видань майже не використовуються в українській видавничій та бібліотечній практиці, проте активно розвиваються на видавничому ринку США, Західної Європи, Росії, що й зумовлює актуальність роботи.

Огляд попередніх досліджень. Трансформації видання наукової та навчальної літератури у цифрову добу присвячено монографію Дж. Томпсона [19]. Оскільки у Російській Федерації освітні електронні бібліотеки є масштабним проектом, який реалізується за участі держави [12; 16], а

статус ЕБС визначено на законодавчому рівні, особливості їх функціонування активно обговорювалися на сторінках фахової періодики Росії — журналів "Книжная индустрия" та "Университетская книга" [1; 6; 8; 13; 14]. Термінологічні проблеми розрізнення понять "електронна бібліотека", "електронно-бібліотечна система" розглядали О. Боброва [2], А. Федоров [15]. Недоліки та переваги електронно-бібліотечних систем Росії на основі досвіду їх використання у бібліотеках вишів культури та мистецтв описано у статтях М. Дьоміної та Л. Тараненко [3—5], С. Савкіної [9].

У пропонованій публікації маємо на меті проаналізувати зарубіжну практику використання ЕБС у цифровій дистрибуції навчального контенту, визначити основні поняття, переваги та недоліки їх застосування, базові моделі співпраці між видавцями, агрегаторами контенту та потенційними споживачами ЕБС — бібліотеками вишів.

Вклад основного матеріалу. Наукова періодика розповсюджується в електронному форматі у світі вже майже 15 років, реалізація навчальних посібників через онлайн-бібліотеки — тенденція останніх 4—5 років. Регіональний директор із продажів онлайн-бібліотеки Wiley Online Library Р. Шюлке прогнозував, що "через 5 років наукова та навчальна література на 80% перейде в електронний формат", проте наголошував, що "впровадження в освіту цифрових ресурсів вимагає вирішення багатьох